

ZEYNEB

424; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), IV, 45-51; Abdül-ganî b. Abdülvâhid el-Makdisî, *Cüz' fihî zevâcû Ebi'l-Âş b. er-Rebîf' bi-Zeyneb binti Resûlillâh şallallahû 'aleyhi ve sellem* (nşr. Müsâid Sâlim el-Abd el-Câdir, *Likâ'ü'l-âşri'l-evâhir bi'l-Mescidi'l-Harâm* [38] içinde), Beyrut 1423/2002; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), VII, 130-131; İbn Beş-küvâl, *Çavâmizü'l-esmâ'l-i'l-mübhemne* (nşr. İzzeddin Ali es-Seyyid – M. Kemâleddin İzzeddin), Beyrut 1407/1987, I, 71-73, 150-153; İbn Hacer, *el-İşâbe*, IV, 312-313; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, X, 211-212; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, I, 334-335; II, 246-250; Şevkânî, *Derrü's-sehâbe* (nşr. Hüseyin b. Abdullah el-Amrî), Dimaşk 1404/1984, s. 280-282; Talat Sakallı, "Ebü'l-Âs", *DîA*, X, 293-294; Mehâ el-Mübârek, "Zeyneb binti'r-Resûl Muhammed şallallahû 'aleyhi ve sellem", *Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşk 2004, X, 515-516.

AYNUR URALER

ZEYNEB bint ALİ

(زينب بنت علي)

Zeyneb el-Kübrâ bint Alî
b. Ebî Tâlib el-Hâşimiyeye
(ö. 62/682 [?])

**Hz. Ali ile Fâtıma'nın
en büyük kızları.**

Yaygın kabule göre Şâban 5 (Ocak 627) tarihinde Medine'de doğdu (diğer görüşler için bk. M. Hüseyin el-Hâirî, II, 164). Ağabeyleri Hasan ile Hüseyin'in ve bazı rivayetlere göre ise ölü doğan veya doğduktan hemen sonra ölen Muhassin'in (Muh-sin) ardından dünyaya geldi. Bazı kaynaklarda, onun doğumundan kısa süre önce vefat eden teyzesi Zeyneb'in adının bizzat Hz. Peygamber tarafından kendisine verildiği zikredilmekle birlikte Zeyneb'in vefatının 8. yılın Safer ayında (Haziran 629) olduğunun bilinmesi bu rivayeti zayıflatmaktadır. Hz. Ali'nin diğer bir hanımından olup kendisiyle aynı adı taşıyan küçük kardeşinden ayırt edilmesi için Zeyneb el-Kübrâ diye anıldığı gibi ömrü boyunca birçok zorlukla karşılaştığı için "Ümmü'l-mesâib" künyesiyle de anılmıştır (*A'yânü's-Şî'a*, VII, 137).

Hayatına dair bilgiler daha çok menkıbe türündendir. Hz. Fâtıma'nın vefatı esnasında bütün kardeşlerinin bakımını kendisine vasiyet ettiğine dair rivayetlerin, o sırada küçük bir çocuk olan Zeyneb'in daha sonraki dönemlerde aile fertlerinin yaşadığı sıkıntılara katlanıp onları nasıl himaye ettiğini göstermek üzere üretilmiş haberler olduğu söylenebilir. Annesinin ölümünün ardından Hz. Ali'nin Fâtıma'dan sonraki eşlerinin (Ümmü'l-Benî'n bint Hizâm, Leylâ bint Mes'ûd, Esmâ bint Umeys) gözetiminde büyüdü. Eğitimiyle bizzat babası ilgilendi. Onun kontrolü altında tah-

silli, akıllı ve basiretli bir genç kız olarak yetiştikten kendisine "Akiletü Benî Hâşim" lakabı verildi. Henüz çocukken bile bazı meselelerde verdiği cevaplarla babasını şaşırttığı rivayet edilmektedir. Genç kızlık döneminde özellikle kadınlar sorularına cevap bulmak için kendisine başvuruyordu (Muhammed el-Hassûn – Ümmü Ali Meşkûr, s. 381, 392). Evlilik çağına gelince birçoğu tâlibi bulunmasına rağmen babası onu amcası Ca'fer b. Ebû Tâlib'in oğlu Abdullah ile evlendirdi. Abdullah babasının Habeşistan'a hicret ettiği dönemde dünyaya gelmiş cömertliğiyle meşhur bir sahâbî idi. Bu evlilikten Ali, Avn, Muhammed, Abbas ve Ümmü Külsûm adlı çocukları doğdu (İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 133; Süyûtî, s. 6; bazı kaynaklarda Muhammed ve Abbas yerine Ca'fer ve Ümmü Abdullah adları zikredilmektedir, meselâ bk. Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, s. 82-83). Avn ile Muhammed, Kerbelâ'da şehid düştü. Ümmü Külsûm'u dayısı Hz. Hüseyin'in sağlığında Muâviye oğlu Yezid'e istedi, ancak babası Abdullah bu konudaki kararı Hüseyin'in vermesini istedi. Hz. Hüseyin teklifi kabul etmedi ve Ümmü Külsûm'u Kâsim b. Muhammed b. Ca'fer ile evlendirdi (*A'yânü's-Şî'a*, VII, 137).

Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde Zeyneb kocası Abdullah'la birlikte Küfe'ye yerleşti. Abdullah, Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin kumandanlarındandı. Muâviye'nin, oğlu Yezid için halktan biat aldığı dönemde Yezid'e biat etmemesine rağmen her ikisinin de kendisine saygı gösterdiği zikredilmektedir (Âişe Abdurrahman, s. 36-37). Kerbelâ Vak'ası'ndan önce birçok yakını gibi Abdullah b. Ca'fer de Hz. Hüseyin'i Küfeliler'in davetine icabet etmemesi konusunda uyarılmış, ancak sonuç alamamıştı (İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 40-41). Kerbelâ Vak'ası'nda Abdullah, Medine'de kaldığı halde Zeyneb'in kocasını bırakıp iki oğluyla birlikte Hüseyin'in yanında nasıl yer alabildiği konusu tam olarak vuzuh kazanmamıştır. Bu hususta iki ihtimalden söz edilmiştir. İlkine göre Abdullah, Zeyneb'i bu tarihten önce boşamıştır. Tarihi tesbit edilememekle birlikte Abdullah'ın Zeyneb'i boşadıktan sonra onun küçük kardeşi Zeyneb es-Suğrâ ile evlendiği bilinmektedir (İbn Hazm, s. 33; Âişe Abdurrahman, s. 43; Mûsâ M. Ali, s. 118-119). Bazı kaynaklarda kaydedilen ikinci ihtimale göre ise o tarihte Zeyneb'in henüz boşanmamış olduğu ve kocasının izniyle Hz. Hüseyin'in yanında yer aldığı zikredilmektedir (*A'yânü's-Şî'a*, VII, 137).

Zeyneb, Sünnî kültürüne nisbetle Şii kültüründe daha çok ön plana çıkmıştır. Kendisi bilhassa Kerbelâ Vak'ası'nda ve sonrasında rolü bakımından önem arz etmektedir; zira bu olayda Hz. Hüseyin en önemli kişi ise Zeyneb de en önemli kadındır. Yezid'in askerlerinin onları kuşatıp çatışmalar başladığında yaralananların tedavi ve bakım işini ailenin en yaşlı kadını sıfatıyla Zeyneb yönetmiş, kadın ve çocukları o korumuştur. Kerbelâ Vak'ası sırasında hastalığı dolayısıyla çatışmalara katılamayan, kendisini çadırında öldürmek isteyen askerlerin saldırısından Ömer b. Sa'd'ın gayretiyle kurtulan Zeyneb, huzuruna getirilenler arasında Zeynelâbidin'in de bulunduğunu anlayan Küfe Valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın onu öldürtmek istemesi üzerine yeğenin üstüne kapanmış, bunun için önce kendisini öldürmesi gerektiğini söylemiş, böylece valinin azmini kırmış ve Zeynelâbidin'i kurtarmıştır (Taberî, III, 337). Küfe'de ve ardından götürüldüğü Dimaşk'taki benzer davranışları sebebiyle Zeyneb bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'in soyunu yok olmaktan koruyan kişi olarak da zikredilmektedir (D'Souza, XVII/1 [1998], s. 45).

Zeyneb ve yanındakiler Dimaşk'ta birkaç gün tutuldu, ardından Nu'mân b. Beşîr'in himayesinde Medine'ye dönmelerine izin verildi. Zeyneb, Medine'ye döndükten sonra kendilerine yol boyunca eşlik eden ve onlara iyi davranan Nu'mân b. Beşîr'e üzerlerindeki bütün takıları hediye etmek istemiştir. Zeyneb'in, Medine'ye dönmesine izin verildiği sırada Kerbelâ'da şehid edilen aile fertlerinin Dimaşk'a getirilerek kesik başları Kerbelâ'da defnedilmedikçe oradan ayrılmak istemediğini dair yorumlar ve geleneksel kabuller (a.g.e., s. 46-47) ihtiyatla karşılanmalıdır. Şehidlerin vücutlarının Kerbelâ'da defnedildiğinde şüphe bulunmamakla birlikte başlarının nereye gömüldüğü kesin olarak bilinmediğinden Zeyneb'in onları Kerbelâ'da defnettirmeyi başardığını kabul etmek mümkün değildir.

Zeyneb'in vefat tarihi ve yeri konusunda da ihtilâf vardır. 14 Receb 62 (29 Mart 682) tarihinde veya 65 (684) yılında Kahire'de, Dimaşk'ta yahut Medine'de vefat ettiğine dair rivayetler mevcuttur (Ahmed Şerebâsî, s. 69; *A'yânü's-Şî'a*, VII, 140; *DîA*, XXXVIII, 46). Onun 14 Receb'de vefat ettiğini kabul eden Şii'ler her yılın bu gününde kendisini anmak üzere tâziye meclisleri akdetmektedir (Mûsâ M. Ali, s. 64; *Dâ'iretül-ma'ârifü'l-İslâmiyyeti's-Şî'iyye*, XIII, 107). Çeşitli kaynaklarda mezarının Kahire'de veya Dimaşk'ta olduğu zikredilmek-

le beraber Dimaşk'ın güneydoğusunda yer alan ve önceleri Râviye köyü, günümüzde Seyyide (Sitti) Zeyneb mahallesi adını alan yerde ona nisbet edilen kabrin aslında küçük kardeşi Zeyneb'e (Mûsâ M. Ali, s. 119), Kahire'de Kanâtıru's-sibâ ismiyle bilinen yerde bulunduğu zikredilen mezarın ise (Kehhâle, II, 99) Zeyneb bint Yahyâ'ya ait olduğu, gerçekte ise onun kabrinin Medine'de bulunması gerektiği de söylenmektedir (A'yânü's-Şif'a, VII, 140-141). Zeyneb'in Medine'ye döndükten sonra bir daha buradan ayrılıp ayrılmadığı tesbit edilemediğinden kabirini Medine dışında gösteren rivayetler ihtiyatla karşılanmalıdır. Kahire'de ve özellikle Dimaşk'taki makamı önemli bir ziyaretgâhtır.

Fesahat ve belâgatta babasına benzetilen Zeyneb'in Küfe'de valinin yanına götürülürken halka hitaben, ayrıca Ubeydullah b. Ziyâd'ın huzurunda yaptığı konuşmalar ve ardından götürüldüğü Dimaşk'ta Yezîd b. Muâviye ile arasında cereyan eden muhâverede söylediği sözler meşhurdur (Taberî, III, 339; İbn Asâkir, LXIX, 176-177). Kûfeliler'e hitabında ana tema onların Hz. Ali'ye ve Hüseyin'e ihanetleridir. Yezîd'in huzurunda söylediği sözler ise kendi soyunun Yezîd'in soyuna göre üstünlüğü ve davalarının haklılığıyla ilgilidir. Bu sözlerinin Şiiler nezdinde aşure günü yapılan merasim kadar önemli bir merasimle anıldığı zikredilmektedir (Hyder, s. 164). Aileye liderlik yapacak yetişkin bir erkeğin kalmadığı o dönemde Zeyneb'in bu faaliyetleri onu Ehl-i beyt'in önderi konumuna yükseltmiştir.

Birçok yönden de annesi Fâtıma'ya benzetilen Zeyneb'in, kocası Abdullah gibi cömert olduğu, eline geçen her şeyi yoksullara dağıttığı ve gecelerini nâfile ibadetle ihyâ ettiği kaydedilmektedir. Hz. Fâtıma, Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Esmâ bint Umeyyâ'ten rivayetleri bulunan Zeyneb'den kocası Abdullah b. Ca'fer yanında, Abdullah b. Abbas, Muhammed b. Amr, Atâ b. Sâib, Abbâd el-Âmirî ve yeğeni Fâtıma bint Hüseyin gibi isimler hadis rivayet etmiştir. Zeyneb, Şii kültürünün önemli unsurlarından olan muharrem meclislerinde ve Kerbelâ şehidlerinin anıldığı "tâziye"lerde adı zikredilen başlıca karakterlerden biridir. Onun Dimaşk'ta bulunduğu süre zarfında ikamete tâbi tutulduğu evde Kerbelâ'da vuku bulan hadiseleri anlatmak için yaptığı konuşmalar ve ölmüş aile fertleri için yas tutması, sonraki Şii kültürünün önemli bir parçası haline gelen ve "meclis" diye adlandırılan tâziye toplantılarının ilk örneği olarak gösterilmektedir (D'Sou-

za, XVII/1 [1998], s. 46). Zeyneb hakkında gerek Sünnî gerek Şii literatüründe mensur ve manzum birçok eser telif edilmiştir (geniş bir liste için bk. Abdülcebbar er-Rifâi, VI, 75-81; Muhammed el-Hassûn – Ümmü Ali Meşkûr, s. 398-400). Batı dillerinde de onun İslâm toplumunda kadının yeri bakımından temsil ettiği konuma bugünkü Şii kültüründeki yerini özellikle sosyal ve tarihsel açıdan inceleyen tez, kitap ve makale türünden çok sayıda çalışma yapılmıştır (meselâ bk. *The women of Karbala: ritual performance and symbolic discourses in modern Shi'i Islam*, ed. Kamran Scot Aghaie, Austin: University of Texas Press, 2005).

BİBLİYOGRAFYA :

Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1982, s. 82-83; Taberî, *Târîh*, Beyrut 1407/1987, III, 305-342; İbn Hazm, *Cemhere* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1948, s. 33; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), LXIX, 174-178; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 37-41, 56, 58-59, 79, 81-82, 85-86; a.m.lf., *Üsdü'l-ğâbe*, VII, 132-133; Süyûtî, *el-'Acâcetü'z-zernebîyye fi's-sülâleti'z-Zeynebîyye* (nşr. Saîd Muhammed el-Lahhâm), Beyrut 1417/1996, s. 6; Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ'*, II, 91-99; *A'yânü's-Şif'a*, VII, 137-141; Âişe Abdurrahman, *es-Seyyide Zeyneb bataletü Kerbelâ'*, [baskı yeri yok], 1392/1972 (Dârü'l-hilâl), s. 36-37, 43; M. Hüseyin el-Hâirî, *Terâcimü a'lâmi'n-nisâ'*, Beyrut 1407/1987, II, 164-165; Ahmed Şerebâsî, *Hafidetu'r-resûl: Nefehât min sireti's-Seyyide Zeyneb*, Kahire, ts. (Dârü'l-kamiyye), s. 69; Mûsâ M. Ali, *'Aklitü't-tuhr ve'l-kerem es-Seyyide Zeyneb*, Beyrut 1405/1985, s. 63-89, 118-119; Muhammed el-Hassûn – Ümmü Ali Meşkûr, *A'lâmü'n-nisâ'i'l-mu'tminât*, [baskı yeri yok], 1411 (İntişârât-ı Üsve), s. 380-400; Abdülcebbar er-Rifâi, *Mevsû'atü meşâdiri'n-nizâmî'l-İslâmî: el-Mer'e ve'l-üstre fi'l-İslâm*, Kum 1375/1417, VI, 75-81; Syed Akbar Hyder, "Sayyede Zaynab: The Conqueror of Damascus", *The Women of Karbala* (ed. Kamran Scot Aghaie), Austin 2005, s. 161-181; Diane D'Souza, "The Figure of Zaynab in Shi'i Devotional Life", *The Bulletin*, XVII/1, Hyderabad 1998, s. 31-53; Ethem Ruhi Fiğjalî, "Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib", *DİA*, I, 89; Hilal Görgün, "Sükeyne bint Hüseyin", a.e., XXXVIII, 45-46; *Dâ'iretü'l-ma'ârifil-İslâmiyyeti's-Şif'iyye* (haz. Hasan el-Emîn), Beyrut 1423/2002, XIII, 106-107.

HALİT ÖZKAN

ZEYNEB bint CAHŞ

(زينب بنت جحش)

Zeyneb bint Cahş b. Riâb el-Esediyye
(ö. 20/641)

Hız. Peygamber'in hanımı.

Annesi Resûl-i Ekrem'in halası Ümeyme bint Abdülmuttalib'dir. Baba tarafından Kureyş'in Esed b. Huzeyme kabilesine mensuptur. Dedeşi Riâb kabileler arası

savaşlardan birinde vatanını terkederek Mekke'ye gelmiş ve Ümeyyeoğulları ile dostluk kurmuştur (İbn Habîb, *el-Münemmak*, s. 357). Babası Cahş ise bi'set zamanında ölmüş, bütün çocukları İslâm'ı kabul etmiş, daha sonra ailenin tamamı Medine'ye hicret etmiş, Mekke'de terkettikleri yerlere de Kureyş el koymuştur.

Hicretten sonra Hz. Peygamber, Zeyneb'e istediği takdirde kendisini evlendirceğini söylemiş, Zeyneb bunu Resûl-i Ekrem'in kendisiyle evlilik teklifi olarak anlayıp, "Sen nasıl istersen" demiş, fakat Resûlullah âzatlısı ve evlâtlığı Zeyd b. Hârise'nin adını söyleyince Zeyneb, onunla nikâhlanmaya niyeti olmadığını belirtmiş, erkek kardeşi de bu evliliğe karşı çıkmıştır. Esasen Resûl-i Ekrem bu evlilikle, İslâm'da hür ve kölelerin birbiriyle evlenmelerinde bir sakınca bulunmadığını göstermek istemiştir. Zeyneb konu üzerinde düşüneceğini söyleyince Resûl-i Ekrem o sırada nâzil olan şu âyeti okudu: "Allah ve resulü bir konuda hüküm bildirdiği zaman ne bir mümin erkeğin ne de bir mümin kadının o konuda başka bir tercihte bulunması doğru olmaz. Allah'a ve resulüne isyan edenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır" (el-Ahzâb 33/36). Bunun üzerine Zeyneb, "Size göre Zeyd benim için uygun bir eş midir?" diye sordu; Hz. Peygamber'in onu uygun gördüğünü söylemesi üzerine Zeyd ile evlenmeyi kabul etti, erkek kardeşi ve ailesi de bu karara razı oldu (Taberî, XX, 271). Sonuçta mehir olarak 10 dinar ile 60 dirhem para, bir çarşaf, bir örtü, bir kadın gömleği, 50 müd hububat ve 30 müd hurma belirlendi.

Zeyd b. Hârise daha önce Üsâme b. Zeyd'in annesi olan, yaşça kendisinden büyüyük Habeşî Ümmü Eymen'le evliydi. Sonradan evlendiği Zeyneb hırçın bir mizaca sahipti (Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 83; Nesâî, "İşretü'n-nisâ", 3) ve eşler arasında sevgi bulunmadığından bu evliliğin fazla sürmeyeceğini her iki taraf da biliyordu. Nitekim nikâhtan yaklaşık bir yıl sonra Zeyd, Hz. Peygamber'e gelerek, "Ya Resulallah! Halanızın kızı çok konuşuyor ve sözleriyle beni incitiyor" dedi. Hz. Peygamber onu yatıştırmaya çalıştıysa da şikâyetler giderek arttı. Aralarındaki ilişkinin düzelmeyeceği anlaşılınca Resûl-i Ekrem buna bir son vermenin yollarını düşünmeye başladı. Yaşanan bu sıkıntı ve çözümlenemeyen yer vahide yer alıyordu: "... Biz onu -Zeyneb'i- sana nikâhladık ki evlâtlıklar eşleriyle ilişkilerini kestiklerinde müminlere bir güçlük olmasın ..." (el-Ahzâb 33/37-38).